

Олівець

Іван Франко

Прошу ніяким світом не думати, що це я розповідаю видумку або що напис на заголовку цієї повістки — яка-небудь метафора. Ні, діло справді йде про олівець, і то не цілий, а кусник, от так, візьмімо, три цілі* (Ц а л ь — коло 4 сантиметрі) завдовжки. А втім, як хто скаже, що півчетверта цяля, то також не піду з ним до в'їта судитися. Але то знаю добре, що чотирьох цілів завдовжки не тримав. Це міг би я, як кажуть правники, "ствердити головною присягою", або, як кажуть наші ясеничани, "побожити й заскаритися, на чім світ стоїть". Півчетверта цяля, не більше, задовгий був герой цієї повістки. Хоть то літ тому чимало, як ми бачилися з ним останній раз, це є, як я бачив його, бо він своїм затемперованим* (Темперувати олівець — застругувати олівець) носиком хіба ж міг мене бачити? А притім він цілого півтора дня лежав у моїй шкільній торбі, під книжками, достоту у тьмі кромішній! Аби не збрехати, то буде тому не менше шістнадцяти літ, — доволі часу, щоб забути й про якого щирого приятеля. А я не забув про нього, про півчетверта цяля задовгий кусник олівця, в оправі з темно-червоного дерева, шестигранний і політурований нажовто з срібним, вибитим написом "Mittel"* (Mittel — середній) на тупім кінці; з другого кінця був затемперований, не надто гостро, а не надто й тупо, — саме стільки, скільки потрібно для сільського школяра.

В таким виді лежав він одного зимового поранку на снігу на подвір'ю ясеницької школи саме коло стежки, котру протоптали зрана школярі. Це був погідний, чудовий поранок. Мороз потискав, мов скажений; у повітрі літали малесенькі платочки снігу, зовсім прозорчасті, видні тільки по діамантовім блиску, коли в них заломався сонячний промінь. Олівець не застряг у замерзлім іскристім снігу, а лежав зовсім наверху. Його жовта політура полискувалася до сонця, а срібні букви "Mittel" виднілися здалека. Певно, котрийсь школяр, біжучи до школи, загубив його. Він так і лежав, простягнувши свій чорний, загострений носик до стін школи, немов силувався вказати кожному прохожому, що там його належне місце; немов просив своїм срібним поглядом, аби його виняти з тої хоть гарної, але дуже холодної постелі і занести там, до школи, відки широко по селу розлягався гармидер хлопців, що дожидали пана професора.

Скажіть же тепер самі на совість, що би ви зробили, якби вам лучилося побачити такого Mittela і то в подібнім, не зовсім для його "чина" відповіднім положенню? Думаю, що 90% із вас, не підозріваючи в нім героя не то повістки, але навіть газетярської новинки або мізерного анонса, підняли б його і сховали попросту до кишені. Інші 10%, запевно, навіть не схилились би по нього.

Я, признатися щиро, належав до тих 90%, с. зн.* (Се значить), не підозріваючи нічого злого в олівці, схилився по нього і, не маючи ніде при тілі кишені, вложив його до шкіряної школярської торби, в котрій були мої книжки. Але що при тім було не зовсім звичайного, так це те, що я вельми втішився своєю знахідкою. Я був бідний сільський хлопець і ніколи ще на своїм віці не мав олівця, все мусив писати тим

проклятушим гусячим пером, котре так страшно капало, бризкало і порскало під натиском моєї руки. А тепер нараз — я знайшов олівець! Та й ще який гарний! Правда, я бачив його лише мельком, ще як лежав на снігу, бо відтак, ухопивши його в руку, я швидко шусьнув* (Шусьнув — кинув, сховав) його до торби, немов боячися, щоб сонце, котре так ясно світило, не викрало його з моєї руки. А ще друга цікава штука при цій операції була та, що мені й через голову не перейшло, аби котрий школяр міг був його згубити, — чуєте,— ані через голову мені не перейшло. Де, де, де! Котрий тут у нас школяр губить олівці! То мусив бог зна якийсь незнайомий пан приїздити до професора, — ну, певно, то він якимось дивним способом загубив той олівець. А може, то був той гандляр, котрому професор торік продав корову, може бути, що цей олівець лежав тут ще відторік і ніхто його, бідного, не видів. А може, він упав уночі з неба враз із снігом? Адже ж бабуня казали, що не раз жаби падають із неба; чому ж би й олівці не мали падати?

Так міркував я, йдучи через подвір'я до школи. Що ж, хіба шестилітньому хлопцеві не вільно так міркувати? А впрочім — ні! Мені дуже сподобався той олівець. Я держав руку в торбі, а він був у моїй руці, я обертав його гранками сюди й туди, старався вгадати його грубість, відновити перед своїми очима його стать, одним словом, моя фантазія, мов мотиль коло квітки, невпинно крутилася й шибала коло олівця. Вона насилу відганяла всяку думку, що олівець міг належати до котрого школяра і що, значить, мені прийдеться віддати його назад властителям.

В класі повно вже було школярів. Деякі сиділи в лавках і бубоніли завдану лекцію, хвиля від хвилі боязко позираючи на двері, чи не йде професор. Інші, сміліші, ходили по класі, билися, тручалися поміж лавками, мазали різні дива крейдою на таблиці і стирали їх відтак швидко намоченою шматою, котра служила замість губки. За олівцем ніхто не питав. Це мене дуже врадувало, і я швиденько, немов крадькома, шусьнув у другу лавку і сів на своє звичайне місце. Виймаючи книжку, потрібну для слідуючої години, я почув у торбі брязк олівця о шкіру і весь затремтів — не знаю, чи з радості, чи з якоїсь неясної тривоги.

Ось і професор прийшов, почалася наука. Нічого! Ось і година минула, професор вийшов, крик і гомін почався по-давньому, про олівець ніхто й слова не каже. Я сиджу, оглядаюся довкола і тремчу, мов злодій над краденим добром, боячись, що ось-ось надійде хтось і зажадає від мене олівця.

Але ніхто не жадав олівця. Школярі ходять і вчаться, сваволять і товчуться по-давньому.

Степан Леськів, мій добрий знайомий, наближується до мене.

— Ов, ти, видно, нині рахунків не вмієш; то-то будеш у шкіру брав!* (У шкіру брати — бути битим) А ще як мені скаже професор бити, ну, майся гаразд, небоже!

Що за збиточник той Степан! Він знає, що рахунки — моя слаба сторона, і любить не раз подроцитися зо мною. Але я знаю добре, що він таки жартом говорить; притім нині я не боюся професора, бо я рахунків (писати цифри до 100) навчився. О, ще й як навчився! А хто вчора цілий день писав пальцем цифри по шибках вікон, покритих

густою росою?

— Ну, ну, не дуже ти журися моїми рахунками, — відповів я Степанові. — Уважай лиш, аби ти сам не дістав У шкіру!

Диво дивне, бігме, що диво! Я хотів відповісти Степанові також жартом, з усміхом, ласкаво, — а відповів якимось так злісно, гризко* (Гризко — уїдливо, сердито), таким понурим голосом, що аж самому стало погано! Ба, я чув навіть, як ціле моє лице налилося кров'ю. Степан стояв хвилю переді мною і, не кажучи нічого більше, дивився на мене зачудованим поглядом, а далі відійшов, видимо засмучений тим, що вразив мене своїм жартом. Він так мене любив, той лагідний, тихий, услужливий і добрий хлопчина! За що я так гризко відповів йому? За що засмутив його? Він же ж говорив до мене жартом, і я не мав ніякої причини гніватися на нього!

Такі мислі шибли мене через голову, коли Степан пішов і мовчки сів у свою лавку. То був невеличкий, русявий хлопчина, восьмиліток. Його батько, бідний селянин, був сусід мого вуйка* (Вуйко — дядько), у котрого я жив, тож і оба ми, хлопці, товаришували раз у раз із собою. Степанів батько давніше, кажуть, був багатий чоловік, але великий огонь та всілякі інші нещастя зруйнували його господарство. Він був високий, сильний мужчина, з понурим лицем, раз у раз схиленим у землю, і говорив грубим, різким голосом. Я мимовільно якимось боявся його і вважав його жорстоким чоловіком. Зато малий Степан весь удався в матір, тиху, лагідну жінку з ладним* (Ладний — гарний) іще, добродушним лицем і ясними сивавими очима. Тому-то не раз, стоячи за плотом* (Пліт — тин) на пастівнику* (Пастівник — відгороджена під пасовисько земля біля житла), підстерігав я, поки старий Леськів вийде з хати, аби бодай на хвилю забігти до Степана, побавитися з ним. Правда, ми не раз і сварилися, як звичайно діти, але ніколи не надовго. Я, гарячіший до сварки, а то й до бійки, звичайно перший був і до перепросин, а Степан, усе однаковий, усміхався так любо, немов хотів сказати:

— А видиш, я то давно знав, що ти не видержиш без мене!

Але тепер, пощо я тепер розгнівався на Степана? Та ні, я чув добре, що я зовсім навіть не розгнівався на нього! Навпаки, його жалібний, сумний погляд болів мене якимось, вертів у моїй дитинячій груді. Я стидався чогось, сам не знаючи чого, і забув про олівець. Аж коли вражіння остигли і проминули і перед собою побачив я торбу, в котрій мої нерви немов чули здалека дотик олівця, тоді знов моя фантазія вернула назад до того предмету, і за хвилю про Степана і його сумний погляд я забув зовсім.

Знов увійшов професор, почалася година наукова і поволі проминула; про олівець ніхто ні пари з уст.

Третя година мали бути рахунки. Тота* (Тота — тая) висока і страшна наука відбувалася таким способом, що професор викликував одного до таблиці, казав йому там писати крейдою цифри, а всі інші хлопці мусили ті самі цифри писати на своїх зошитах. Професор раз у раз ходив коло лавок, заглядаючи то тут, то там до зошитів, чи всі пишуть і чи так пишуть, як належить.

Перед рахунковою годиною почув я в останній лавці, де сидів Степан, якийсь гамір,

якісь тривожні, уривані питання і відповіді, але за загальним гамором не міг розібрати, що це таке. Та все-таки мене щось тьокнуло, якийсь несупокій заворушився в мені. Я подумав собі: "Не буду тепер виймати олівця, буду писати, як звичайно, пером, хоть і як воно мені обридло".

Ось і професор увійшов. Відітхнувши хвилину при столі, він устав і викликав мене до таблиці. Я вийшов заляканий, тремтячий, бо взагалі писання чи то цифер, чи букв було для мене твердим горіхом: усякі знаки з-під моїх рук виходили криві, гачкуваті, розлізлі, так що звичайно подобали на старий пліт, у яким кожний кіл стримить у інший бік, а хворостини півперечні стримлять самі по собі, не можучи здибатися з колами. Але що було робити: викликав професор, треба йти. Я став коло таблиці і взяв у праву руку шматку, а в ліву крейду.

— 35! — крикнув професор і озирнувся на мене. — Ах ти, тумане, а ти як крейду держиш? Лівкутом будеш писати, та?

Я перемінив нещасливі знаряди премудрості в обох руках, відтак підвів праву, як міг, догори і ледве дістав до половини таблиці. Завдання написати на таблиці цифру 35 було дуже трудне, бо приходилося писати самі "скрутні" цифри. Вчора, вправляючися пальцем на шибках у писанню цифер, я довго думав, як би то воно написати оту прокляту трійку, щоб її зладити таку кругленьку і з таким зубчиком на середині? Запитати не було кого, от я й надумав писати її з середини від зубчика, потягнути відси насамперед горішній, а відтак долішній каблучок. Так я й навчився писати дома, так само взявся й тепер дрижачою рукою мазгуляти на таблиці. А тут іще, як на нещастя, рука дриголить, сила, якої й так не було много, десь мов замерзла, так що хоч і як мучуся, тиснучи крейду до таблиці, то проклятущі штрихи все виходять такі худі та тонкі, що ледве їх видно. З тяжкою бідою я намалював трійку.

— А що, вже? — кричить професор і обертається до мене.

— Ще... ще ні, — відповідаю я і, обливаючись холодним потом, берусь писати 5, розуміється, знов за власним методом, с. є. зачинаючи з долини.

— Що, що, що? — скрикнув професор і прибіг ближче до мене. — Як ти пишеш, як?

Я мовчав. Дрожача рука дотягла штриха на таблиці. П'ятка подобала радше* (Радше — скоріше) на Г, ніж на круглочереве, гребенясте 5.

— Ах ти, пороссяча почеревино! (Звичайний титул, яким професор іменував школярів). То ти не знаєш, як пишеться 5?

І, не ждучи відповіді на це питання, професор одною рукою захопив зі столика широку лінію, а другою мою руку, з якої вилетіла крейда, і голосний ляск залунав по класі. Долоня моя налилася кров'ю і стала якась ніби грубіла, а попід шкірою немов мурашки забігали. Я, змалу твердий на біль, не заплакав, тільки скривився.

— То ти не знаєш, як писати 5? Не видів, як я писав? А диви, як пишеться 5, — от так! — і пан професор хопив крейду і з розмахом написав насамперед на таблиці величезну п'ятку, а відтак на моїм лиці таку ж саму (може, не таку правильну й виразну) величезну п'ятку.

— Пиши далі, — крикнув до мене, — 48!

Я взяв крейду і почав писати. Професор дивився ще хвилину. Чвірка вдоволила його, і він пішов знов між лавки.

— Чому не пишете? — крикнув він грізно до хлопців, котрі напів з усміхом, а напів з ляком дивилися на те, що діялося при таблиці. На крик професора всі голови нахилилися додолу, мов жито від вітру похиляє додолу пристигаюче, важке колосся.

— А ти, старосто, як написав 3? — питає професор одного.

Замість відповіді, замість пояснення — ляск лінією по лапі.

— А то що наверху, над 5? — питає другого.

— Капнуло з пера.

Знов ляск лінією по лапі.

— А ти, свату, чому не пишеш? — питає третього.

— Та я... про... прошу пана професора, — чути крізь сльози голос Степана Леськового.

— Що? — кричить професор гнівно.

— Я десь олівець загубив.

В тій хвилі з моєї руки, не знати чому, випала крейда. Кажу ще раз: не знати чому, бо я був певний, що олівець, який лежав тепер супокійно в моїй торбі, не був Степанів. Ніяким світом! А все-таки при тих його словах я так залудився* (Залудився — злякався), рука моя так затремтіла, що крейда, мов слиж* (С л и ж — риба), виковзла з моїх рук. Щастя моє, що завдана цифра була вже написана, тепер я не зміг би був написати її.

— Так, — крикнув професор, — загубив? Постійно ти, навчу я тебе!

Чого властиво хотів професор навчити Степана, господь знає. Ми, школярі, знали лиш тільки, що професор два дні тому дуже сварився з Степановим батьком і, видимо, лишень шукав притоки* (Притока — привід, причіпка), аби за вітця пімститися на хлопцеві; а крім того, ми бачили, що сьогодні професор трохи п'яний і що, значить, без бійки не обійдеться.

— Марш на середину! — крикнув він до Степана.

Бідний хлопець, видко, знав, що його жде, і нешвидко рушався; професор ухопив його за довге біляве волосся і виволік на середину.

— Тут стій! А ти, — обертаючись до мене, — написав уже?

— Написав.

— Сідай! А ти йди до таблиці!

При тих словах професор штуркнув Степана. Я легше якось відітхнув, раз тому, що сам сидів на безпечнім місці, а по-друге, тому, бо думав собі, що чень* (Чень — може) уже Степанові не буде нічого за олівець, коли його професор післав до таблиці, — бо те знав я, що Степан писати вміє. Тільки чуючи, яким гнівним голосом диктував професор Степанові цифри, як лютився, видячи, що Степан пише добре, я чогось боявся. Мені було так тяжко, немов щось шептало мені внутрі, що коли буде що злого Степанові за олівець, то в тім буде й моя вина. Яким способом такі дивні гадки сплелися в моїй голові, не знаю, але те тільки певно, що я тремтів, мов трепетовий* (Трепетовий —

осиковий) лист.

Степан пише цифри та й пише, вже записав цілу таблицю, професор раз у раз дивиться на нього, аби зловити його на чім-будь, але годі.

— Досить! — кричить він. — А тепер лягай!

— Та за що, прошу пана професора? — обзивається Степан.

— Що? За що? Ти ще питаєш? Зараз лягай!

Мене щось мов за горло стисло, коли я почув ті слова. Професор шукає різки в останній лавці, а бідний Степан, блідий, дрожаючи, стоїть при таблиці і мене шмату в руках.

— Та за що мене пан професор хочуть бити? — спитав ще раз Степан крізь сльози, видячи професора, що наближався з різкою в руці.

— Лягай! — крикнув той і, не ждучи далі, вхопив Степана за волосся, перевернув його на крісло і почав щосили швяхати різкою. Степан закричав з болю, але крик, бачиться, тільки дужче дразнив оп'янілого професора.

— Аби ти знав на другий раз, як олівці губити! — кричав він задиханим, уриваним голосом, і різка ще сильніше засвистала, оперізуючи тіло бідного Степана.

Що діялося зі мною в тій довгій, страшно важкій хвилі? Перша думка, яка мигом шибнула мені через голову, була — встати і сказати, що я всьому винен, що Степанів олівець у мене, що я знайшов його і не віддав Степанові. Але страх перед свистом різки насилу надавив мене до місця, спутав мій язик, стиснув горло мов залізними кліщами... Крик Степана прошибав мені груди. Холодний піт обілляв мене цілого; я виразно чув біль, гострий біль від різки, чув його на цілім тілі і так живо, що всі мої мускули мимоволі корчилися і тремтіли, а в горлі щось захлипало голосно, на цілий клас. Але тривога обдала всіх такою мертвотою, що, незважаючи на гробову тишу, ніхто в класі не чув мого хлипання.

А професор ще не переставав бити! Вже бідний Степан охрип, лице його посиніло з натуги, пальці судорожно впилися в професорові коліна, ноги кидалися в повітрі, але різка не переставала свистіти в повітрі, а кожний її свист, кожний ляск на грубу полотняну сорочку Степана стрясав і здавлював тридцять дитинячих серць у класі, витискав новий крик болю й розпуки з груді Степана. Я не тямлю вже — ох, і пригадувати не хочу! — що діялося в мені під час тих страшних хвиль, які чуття перелітали по моїм тілі, який біль проникав мої суглави, які мислі шибали по голові. Та ні,— мислей не було ніяких! Я сидів холодний, задубілий, мов камінь! І тепер іще, по шістнадцятьох літах, коли нагадую ту хвилю, бачиться мені, що вона на довгий час оголомила мене, мов удар каменем по тім'ю, і що будь таких хвиль багато в моїм дитинстві, з мене вийшов би такий самий туман, як ті, котрих бачимо сотні в кожній нижчій школі нашого краю, як ті нещасливі, забиті фізично й духово діти, котрих нерви відмаленьку притупили страшні, огидні сцени, а голову від шістьох літ задурила професорська дисципліна.

Вкінці стих свист різки. Професор випустив Степана, а той, безсильний, змучений, без духу покотився на поміст. Професор, червоний, мов буряк, кинув різку і сів на

крісло, з котрого іно що* (Іно що — шойно, тільки що) скотився Степан. Хвилю віддихав, не кажучи й слова. В цілїм класі було тихо, мертво, сумно. Чути було лишень, як хрипів бідний хлопець, судорожно хлипаючи.

— Не встанеш ти? — прошепотів професор, копаючи його ногою в бік.

Степан по хвилі ледве-ледве підвівся на ноги і став, держачися рукою лавки.

— Марш на місце! А знай, як на другий раз олівці губити!

Степан пішов на місце. В класі знов стало тихо. Професор, видимо, протверезився трохи і почув, що лихо зробив, збивши так хлопця. Він знав, що з Леськовим зачіпатися недобре. Думка про це ще гірше дражнила його, і він схопився і почав мовчки бігати по класі, важко сапаючи.

— А, драби, розбійники! — крикнув у ході, не знати, чи до нас, дітей, чи до неприсутніх ясінецьких громадян.

Знову довгу хвилю бігає професор по класі, знов сапає і воркоче щось під носом, а далі обертається до нас і кричить:

— Додому!

Але й це, звичайно дуже чудодійне слово, що звіщало нам бодай на день увільнення від ваготи шкільної премудрості, тепер немов до глухих було сказане. Тривога й непевність приголомшили всіх школярів і відібрали їм чуття. Треба було аж другого, голоснішого викрику професора, щоб усі встали до молитви.

Коли по молитві школярі рушили з лавок і почали виходити з класу, то діялося це без звичайного шуму й товкітні; всі йшли звільна, боязко позираючи на професора, що стояв при столику, поки всі хлопці не вийшли. Кожний чув себе якось немов придавлений. Степан ішов, хлипаючи, а коли вже коло дверей позирнув на професора, той погрозив йому кулаком. Я йшов майже самий останній, ледве переступаючи ногами. Я боявся і стидався чогось так страшно, що рад би був у тій хвилі запастися під землю. Не знаю, хіба розбійник по сповненім убійстві чує таку ваготу на серці, яку я чув тоді. Особливо на Степана був би я в тій хвилі не поглянув за жадні гроші. Я так живо уявляв собі його біль, — ні, я терпів не менш його, — а тут іще той проклятий внутрішній голос раз у раз шептав мені, що він через мене терпів, що олівець його! Так, тепер уже виразно щось говорило мені, що то його олівець я знайшов! І що би, бачиться, на такий спосіб природніше, як піти тепер до нього і віддати йому згубу! Чи не ще! Так ні! Природно воно видається, але мені тоді, доразу прибитому страхом, жалем і стидом, було зовсім неможливо це зробити. І не то, щоб тепер іще я бажав заховати той олівець для себе, — де там! Він тепер ваготів, мов камінь, у моїй торбі, пік мою руку здалека, — я тепер ніяким світом не був би діткнувся його, не був би поглянув на нього! Ще якби хто був силою вирвав у мене торбу і витряс із неї все так, щоб і олівець випав, а Степан відтак міг його взяти, — ах, як би я був радувався такому випадкові! Але так не сталося, — та й не до того було школярам.

Скоро лиш із класу та з професорського подвір'я, всі обступили ще хлипаючого Степана і почали його розпитувати, як і де загубив він олівець, який то був олівець; деякі голосно відказували на професора, інші жалували Степана і говорили йому, аби

конче пожалувався татуневі.

— Або я-а знаю, де я за-агубив, — хлипав Степан.— Але що мені тепер та-атуньо скажуть! Іно що мені позавчора купили в місті, а я-а загубив. Ой, ой, ой! — заплакав бідний хлопець, що боявся вітця не менше, як професора.

— Та не плач, дурний, не бійся, — потішали хлопці, хоч, певно, ні один із них не рад би був бути в Степановій шкірі.

— Ага, не пла-ач! — відповів сумно Степан. — Та вони мене за-а-б'ють за олівець! Шість кре-ейцарів, кажуть, заплатили за нього в місті... "А як мені, — кажуть,— де загубиш, то шкіра не твоя, чуєш!.." Ой, ой, ой!..

Я не міг слухати тої бесіди. Кожне Степанове слово кололо мене, мов будяки. Я побіг швидко додому, весь дрижачи, блідий і задиханий.

— О, ти вже, певно, десь бився з хлопчиськами! — крикнула при моїм вході на мене тітка, — що такий приходиш задиханий, як той пес гінчий! Ах ти, драбе якийсь, непотрібе, нездаро, нуждо якась несосвітенна!

Тітка була ще дівчина двадцяти кількох літ віку. Вона була "дуже добра", — бодай це можна було сказати про її язик, який не любив ніколи "дармо хліб їсти" і якому ніколи не хибло* (Не хибло — не бракувало) слів.

Я повісив торбу з книжками на кульці і сів їсти, не кажучи й слова. Попоївши, я сів коло стола і взяв книжку, не по те, щоб учитися, що там на завтра було завдано,— де мені було до вчення! Я сидів над книжкою, мов пень, і сотий раз прочитував усе одні й ті самі слова, не тямлячи, що читаю і до чого це йде. Я силувався не думати про Степана, про професора, про старого Леськового, але їх лиця раз у раз сунулися мені на думку, проймали мене холодом, гризли і турбували, мов грішника згадки про давні проступки. Я так бажав, аби враз настав вечір, але вечір, мов заклятий, не приходив. Я боявся поглянути на торбу з олівцем, немов це була не торба, а страшна нора, і не олівець, а гадина.

Як я перемучився, поки настав вечір, не буду розказувати. Які страшні сни снилися мені вночі, як я кричав, утікав ніби, ховався, як за мною бігали та літали ящірки з гострою мордою і з великим написом "Mittel" на хребті, як мене кололо терня з жовтою блискучою корою і шестигранними кільцями, затемперованими при кінці, — це також нехай тоне в криниці забуття. Досить того, що, вставши рано, я був мов збитий або зварений у поливанні, а тітка в додатку насварила на мене, що я всю ніч метався та верещав, не даючи їй спати.

Рано, заким іще я пішов до школи, вуйко приходить із села і, скинувши грубі, суконні рукавиці з рук, зачинає розповідати про різні сільські новини.

— А за що то вчора професор так Леськового Степана збив? — питає вуйко нараз мене. Те питання страшно перепудило мене, немовби хто обілляв мене окропом.

— Та... та... та... каже, що десь за... за... за...

— Що ти, говорити не вмієш, чи що? — крикнула збоку тітка. — Ну, та що там такого сталося із Степаном? — запитала вуйка.

— Та так там його вчора професор збив за якийсь олівець, що ледве живий приліз

додому.

— Та який олівець?

— А во* (В о — ось) купив йому отець у понеділок олівець, а він учора загубив. Професор п'яний, та й ну ж хлопця бити, ніби він тому що винен. Чуєте, ледве бідний хлопчисько додому доліз. А тут іще прийшов та й повідає, а старий медвідь сказився та бий дитину! За волосся, та під ноги, та обцасами* (О б ц а с — каблук)!.. Господи! Стара в плач та в крик, хлопець умлів, ледве водою віділляли, тепер, кажуть, лежить, рушитися не може! Що то, так дитину скатувати!..

Ще вуйко не скінчив, коли я розплакався вголос і перервав його бесіду,

— А тобі що? — спитав вуйко зачудований.

— Чи ти вдурів, хлопче, чи що? — крикнула тітка.

— Я... я... я... — пролепотів я, плачучи, але хлипання не дало мені докінчити бесіди.

— Ну, що, що, кажи! — промовив вуйко ласкаво.

— Я... знайшов... Степанів олівець!

— Знайшов? Де? Коли?

— Вчора, перед школою на снігу, — проговорив я вже сміліше.

— Ну, і чому ж ти не віддав Степанові?

— Я не знав, що то його, а він не допитувався.

— А потому, по школі?

— Я... я боявся.

— Боявся? Та якого дідька лабатого* (Л а б а т и й (лаба — нога) — клишоногий)? — спитала тітка, але я не відповів нічого на те питання.

— Ну, і де ж той олівець?

— Та в торбі.

Вуйко позирнув до торби і вийняв нещасливий олівець. Я не смів позирнути на нього.

— Ну, дивіться, люди добрі, та й за таку дурницю так хлопця збили! Пощезали би один з другим!

Вуйко сплюнув і вийшов, узявши олівець із собою. Мене тітка випхнула до школи. Я ще хлипав по дорозі, а сльози текли мені без моєї волі по лиці, хоч на душі стало далеко легше.

Того дня і цілий слідуючий тиждень Степан не приходив до школи, лежав слабій. Ба, на другий тиждень заслаб щось напруго (нагло, раптово) й професор: вуйко догадувався, що, певно, його старий Леськів мусив добре "обломити". Чи воно так було, чи ні, того я докладно не дізнався — досить того, що Степана я після того не бачив цілі дві неділі. Ах, як я тепер боявся з ним здибатись! Як часто я бачив у неспокійних снах його добре, тихе лице, синє ще від побоїв, зболіле й марне, — яким важким докором гляділи на мене його сиві, добродушні очі! Але коли я побачився з ним, коли почув його голос, то всі муки, весь неспокій перебутих днів немов віджили одним разом у моїй душі, — але тільки на хвилю. Степан тепер був уже здоров і веселий по-давньому, заговорив до мене добродушно, мов нічого й не було між нами; про олівець ані

споминки. Чи він не знав про те, що то я мав його олівець у себе і стався причиною його болю? Не відаю. Досить того, що ніколи потім про олівець між нами не було бесіди.